

Audun Øfsti

FRI FORSKNING? – INNTRYKK FRA EN AVVIKLING

De følgende betraktninger legger til grunn et skille mellom tre hovedformer for universitet, som avløser hverandre historisk: 1. Universitetet som instans for det samfunnsmessige ordensvern, konsentrert om teologi, jus og medisin. Her er grunnprinsippet pleie og overlevering av lærdomssubstans. Tradisjon og tradisjonelle makter er bestemmende. 2. Humboldt-universitetet. Her trer staten i stedet for kirken som finansieringskilde for universitetene. Dannelseidealer knyttet til opplysningstiden og dens videreføring blir bestemmende, dvs. idealer som fri tenkning/forskning, autonomi (selvlov-givning, folkesuverenitet) og borgernes myndighet. 3. Kunnskapsbedriften. Universitetet forstås som leverandør av tjenester som etterspørres på diverse (etter hvert globale) markeder.

Den første, «førklassiske» epoken strekker seg fra begynnelsen av 1500-tallet og opp til Humboldts reformer ved Berlin-universitetet omkring 1810. Før 1500-tallet må universitetet nærmest betraktes som en geistlig anstalt. Den klassiske fasen – «Humboldtuniversitetet» – kan vi regne fra 1810 til slutten av 1900-tallet. Den kjennetegnes bl.a. av en bestemt oppvurdering av det filosofiske fakultetet (det «frie» fakultet eller artist-fakultetet) i forhold til de tre «høyere» fakultetene. Den nye, post-Galileiske naturvitenskapen innordnes i det «filosofiske» fakultet. Dette er da det «klassiske» eller tradisjonelle universitet, som tross forskjellige endringer (så som tredelingen av det frie, filosofiske fakultet i et matematisk-naturvitenskapelig, historisk-filosofisk og et samfunnsvitenskapelig fakultet) likevel har en enhet eller kontinuitet gjennom bestemte normative ideer. Ikke minst blir et nytt ideal om eller en forståelse av *fri* forskning grunnleggende.

To overganger

Vi kan altså snakke om to overganger: fra det før-klassiske universitet til det klassiske Humboldt-universitetet, og fra dette klassiske universitetet til det «moderniserte» (eller postmoderniserte) fra 1980-tallet. For oversiktens skyld følger noen stikkord i tabell 1.

Overgangen til Humboldtuniversitetet kan forstås som en overgang fra kolonne 1 til kolonne 2. Humboldtuniversitetet, som forsknings- og undervisningsinstitusjon for å tjene (encyklopedisk) erkjennelse, samlet i seg noen av de viktigste motivene fra opplysningstiden som det tidsmessig kom på toppen av. Beriket med ekspressivistiske motiver og inspirasjon fra romantikken kom det til å få en betydning som vanskelig kan overvurderes, i mer

enn 150 år. Det følgende er i hovedsak et forsøk på å (be)gripe den andre overgangen: fra kolonne 2 til 3.

Tabell 1 Stikkord til universitetsepoken

1	2	3
SUBSTANS	PROSEDYRE	NYTTE
Dyder	Universalistisk moral	
Kunnskapen bevarer samfunnet	Kunnskapen knyttes til ideen om universalhistorisk, samfunnsmessig fremskritt	
Lærdomsstans/tradisjonsforråd pleies. Fri er den som har rett tro	Metode Normstyring (Regelstyring)	Måloppnåelse Styrking av konkurranseevne
Ethos innholdsmessig: «Den rette lære»	Ethos formal: CUDOS	Ethos utilitaristisk: Intellektuell eiendomsrett (IPR)
Religiøst og verdslig ordensvern. «Høyeste» fakulteter: Teologi, jus (og medisin)	Det frie fakultet egentlig det høyeste (Kant)	Teknologisk forskning topp. Kommersialisering
Paternalisme (sensur)	«Demokrati» citoyenneté, fri forskning	Aktørers negative frihet
Læretukt	Modus 1	Modus 2
Kirkelige/samfunnsautoriteter	Kollegial styring	Målstyring og New public management

Universitet, samfunn – og fremskritt

Humboldtuniversitetes samfunnsmessige kontekst varierer naturligvis fra land til land. I Norge er det slående hvordan universitetet fra grunnleggelsen i 1811 befinner seg i og bidrar til en utvikling hvor industrialisering og demokratibyggning på mange måter kunne fremstå som to sider av samme sak.¹ Kanskje er det ikke så urimelig. Begge dimensjoner knytter an til opplysningstiden. Demokrati- og nasjonsbygging må på mange måter assosieres både med opplysning og med romantikkens ekspressive natur- og kulturforståelse og orientering. Samtidig har utviklingen av teknologi, industri og det samfunnsnyttige (i teknisk-økonomisk forstand, hvor fremskrittet måles i økende instrumentell kontroll og effektiv produksjon) også sin klare forbindelse til opplysningstiden og den nye, ikke-aristoteliske naturvitenskapens fremvekst. Men det er jo også mulig å se et snev av paradoks i dette, all den stund opplysningen og romantikken jo gjerne betraktes som motsetninger, med romantikken som en reaksjon på opplysningstiden og «forstandens» splittelser og «diremsjoner». Kjernen i paradokset er trolig en tvetydighet i selve opplysningsbegrepet: Én dimensjon er knyttet til hvordan øket viten om naturens (og andre områders) virkemåte henger sammen med økende makt over slike prosesser, øket produktivitet og mulig frigjøring fra materiell nød og knapphet; mens en annen dimensjon henger sammen med «makt over seg

selv» i betydningen frigjøring fra uvitenhet og umyndighet, altså en politisk og kulturell dimensjon knyttet til selvstyre (autonomi).

Den Humboldtske forståelsesrammen som forbinder kunnskap, opplysning og myndighet, dominerer ennå 1900-tallet. Først mot slutten av århundret kommer en prosess i gang som innebærer et avgjørende brudd med den klassiske universitetstradisjonen og det jeg forstår som en overgang fra det humboldtske universitet til det posthumboldtske.

Ved siden av at forståelsen av vitenskap som fremste produktivkraft synker inn, begynner nå den radikale idé å gjøre seg gjeldende, at universitetet kan og bør sammenlignes med en bedrift. «Bedriftsmodellen» vinner frem. Og begge disse ting er naturligvis nært knyttet til en økende respekt for markedet (med tilhørende sans for privatisering). Universitetet får beskjed om å tilpasse seg markedet, ofte også kalt utviklingen.

Et fjerde moment må også nevnes: En form for refleksivitet brer seg, som krever effektiv forvaltning og styring av kunnskap («management of knowledge»). Den «andre modernitet» (U. Beck) eller «reflexive modernity» (A. Giddens) ser ut til å kreve at man mer enn noensinne må hente ut fra kunnskapen potensialet for mestring – i den Baconske forstand – på alle områder, fra økonomi og administrasjon til kontroll av sosiale farer og «sikkerhet» generelt. En slags forkjært refleksjon gjør seg gjeldende. Etter at det ble tydelig hvor nyttig forskning – også fri grunnforskning – var samfunnsøkonomisk og for næringslivets konkurransevne, ble den tanke uunngåelig at denne sammenhengen måtte kunne kontrolleres og utnyttes. Det følger en voldsom økning i forskningsplanlegging og strategisk tenkning på alle plan. Refleksjonen gjør seg også gjeldende i forhold til selve forskersamfunnet som sosial sammenheng. Samfunnsvitenskap generelt, og kunnskapssosiologi og beslektete tilnærminger spesielt, har ført til sterk oppmerksomhet omkring kunnskapens sosiale betingelser og kontekst. I vitenskapsteorien har «sosialkonstruktivistiske» perspektiver fått mye å si. Slike tilnærminger kan ha en ideologikritisk brodd. Men de kan også forvandle seg til «positive» eller «affirmative» varianter, til forsøk på å beherske scenen i kraft av den innsikt som er vunnet.

Man kan i en viss forstand betrakte Humboldtuniversitetets friheter under en funksjonell synsvinkel: Nettopp denne form for ikke-styring eller ikkekontroll får frem det beste i studenter og lærere, nemlig entusiasme og prioritering av det saklig sett tvingende. Vitenskap er nå engang en underlig saft. Å tro at man kan målstyre den er en forvillelse. Vi møter her spørsmålet om hvem som skal oppdra oppdragerne (eller styre styrerne) med full kraft på en spesiell måte. Og mon tro om ikke det klassiske Humboldtuniversitetets «kontrakt» med samfunnet nettopp representerte en slags løsning på dette problemet?² Noe av problemet med «styring» ut ifra metavitenskapelige innsikter og «fremtidsforskning» kommer til syne i svaret fra jazzmusikeren som ble spurt hvor han trodde jazzens fremtid ville ligge: «If I knew where

jazz is going, I'd be there already».³ Det patetiske i så mange forsøk på retrospektivt å avlure vellykkete miljøer «hemmeligheten» kan ha sammenheng med dette.⁴ Den «manufacturing» av forskning som metavitenskapen legger opp til er et problem, ikke en løsning. Forsprang stilles i utsikt, men resultatet blir vel helst avledning fra kjerneoppgavene.

Som sagt, den «andre» eller «refleksive» modernitet synes å skyve imperativet om å mestre til stadig høyere metanivåer. Men det finnes også en annen form for refleksjon, som ikke er knyttet til «management» – av kunnskap, samfunn, «human capital» etc. – men til kritikk og selvkritikk, til selvstyre og demokratisk praksis. Og for denne form for refleksjon er bedriftsmodellen helst en dødelig gift.

En spesiell side ved refleksjonen over «vitenskapen» er det element av irritasjon som knytter seg til humanvitenskapenes status. Hvor mange hjertesukk har vi ikke hørt av typen: Fremskrittet innen naturvitenskap og teknologi er og har vært overveldende siden den Kopernikanske og Galilei-Newtonske revolusjonen. Og man spør seg: Når skal de humanistiske disipliner og samfunnsvitenskapen komme etter? – eller: hvorfor må moralske og politiske fremskritt være så små og tvetydige i sammenligning? Det må da gå an å «ta grep» her. Hvorfor skulle ikke en forbedret samfunnsvitenskap og metaforskning kunne følge etter der moderne naturvitenskap har vist vei?

At denne problemstillingen på en måte er skjev eller misforstått kan vi se ved et øyeblikk å tenke over to ting. i) I naturvitenskapen gjør vi stadig fremskritt, men målt i forhold til den *samme* natur. Galilei, Newton, Einstein osv. representerer avgjørende fremskritt i fysikken, men da er det underforstått at gjenstanden, naturen selv (naturlovene) er konstant. Naturen «forbedres» ikke. Går vi til samfunnsvitenskapenes felt og den historiske realitet er det derimot slik at det nettopp er «gjenstanden», vi selv, eller vårt samfunn, som skal forbedres. Vi står overfor en erkjennelsesmessig, moralsk og politisk *oppgave* som ikke har noen analogi i naturen. ii) Vi kan også merke oss en dramatisk tvetydighet i den Baconske devise «kunnskap er makt» fortolket med henblikk på samfunnet. Der fremskrittet i naturvitenskap og teknologi er ganske lett forståelig som en økning i muligheten til å forme og kontrollere natur, så blir et analogt fremskritt i humanvitenskap snarere umiddelbart truende (med mindre vi tenker oss i sosialingeniørens rolle): vi vil ikke formes og kontrolleres av sosialingeniører! Det vi ønsker er tvert imot autonomi eller selvstyre! – Frihet er og blir en problematisk sak, hvor vi mangler det monotone fremskritt som vi finner innen naturvitenskap og teknologi, og ideen om hva fremskrittet i menneskelivet kan bestå i og hva vitenskapens rolle kan være her, er ikke uten grunn omstridt.⁵ Et viktig aspekt er også at der det er rimelig å se fremskritt i politisk, emansipatorisk, universalhistorisk sammenheng som noe absolutt, så er gjerne det fremskritt vitenskapen nå påkalles for å fremme et *relativt* fremskritt: det som er avgjørende er *forspranget* i forhold til konkurrentene.

Her kan vi vel si at Humboldtuniversitetet hadde sitt tyngdepunkt i den vanskelige «absolutte» dimensjonen hvor det er tale om kunnskapens forbindelse med borgernes myndighet og anstrengelsene for å sikre rom for politisk frihet og selvstyre. Mens det vi nå ser konturene av er universiteter som poles om til fremskrittstiltak i konkurransefortrinnenes betydning. Vi ser en gjennomgående forskyvning av forskning og finansmidler – også statsmidler – i retning av det som kan bidra til å utvikle muskler i *konkurransforhold*, ikke minst konkurranseevnen til landets næringsliv. «Vi må styrke konkurranseevnen» er blitt løsenet – hos alle konkurrentene. Man kan kanskje med en viss rett snakke om et «kompleks», hvor forskning knyttes til løsningsorientert tilpasning, produktiv effektivitet og albuespissing, og som gjenfinnes mer og mindre i hele den «utviklete» verden. Med referanse til tabelloversikten kan vi si at vi beveger oss fra venstre (kolonne 2) mot høyre (kolonne 3).

De nye premisser – og noen sider av den nye ånd

Den nye (postmoderne?) tilstanden og avviklingen av Humboldtuniversitetet viser seg i et press, et pågående mas, bl.a. om «kommersialisering»,⁶ om innføring av «moderne ledelsesprinsipper», om nødvendigheten av mer evaluering, ja sågar med krav om endring av innholdet i begrepet om akademisk frihet.

Langt på vei kan prosessen beskrives ut ifra begrepspar som *citoyen/bourgeois*⁷ eller demokrati/næringsliv. Universitetet slik det ble formet av opplysningstiden og Humboldt (med idealet om lærefrihet i begge betydninger: *Lern- og Lehr-Freiheit*) var først og fremst en avgjørende institusjon innenfor «staten» i videste forstand (staten – som statsborgernasjon – det er «vi»). Foruten å levere kompetanse til statsstyrelsen hadde universitetet også en viktig rolle i *offentligheten*, i den «resonnerende offentlighet» (Kant) som et velfungerende demokrati er avhengig av. Men ikke mindre viktig var universitetet som avgjørende motor i «utdannings sirkelen» som også den grunnleggende folkeskoleundervisning (lesing, skriving, regning; morsmål og historie) er en viktig del av. På så mange måter var universitetet en viktig instans som støtte for oss alle som *citoyens*, dvs. som deltakere i det politiske demokrati, som bærere av folkesuvereniteten og som kontaktflate mot verdensoffentligheten og det ubegrensede kommunikasjonsfellesskap av sannhetssøkende mennesker. Den vitenskapens ethos og idealet om forskningsfrihet som Humboldtuniversitetet instituerte og som Robert Merton beskrev med akronymet CUDOS var nært forbundet med idealet om opplyste borgers selvstyre.⁸ Om vi skiller mellom «demokratisk sektor» og «økonomisk sektor» i samfunnet, så var universitetet helt klart knyttet til den første, til opplysning og dannelse hos «le citoyen», helt ned til elementær-

undervisningsnivå. Universitetet var en avgjørende *formidlingsinstans* mellom vitenskap og politisk demokrati.

Vi er nå vitne til denne at denne sammenhengen mistes av syne under trykket fra nyliberale og økonomistiske premisser. Universitetet poles om til økonomisk sektor og tenkes som leverandør av midler til effektivisering av «le bourgeois» eller «bedriften» på alle nivåer, inkludert «bedriften Norge». Universitetet og vitenskapene skifter karakter fra å være fronten i anstrengelsen for opplysning og orientering til å bli «viktigste produktivkraft» og nødvendighet i kampen om markedsandeler, og i og med dette blir sektoren mer og mer utsatt for kravet om effektivisering, innovasjon og jakt på forsprang i konkurransen. Vi beveger oss fra CUDOS til forretningshemmeligheter og IPR, til patentering og kommersialisering.⁹ Kunnskap betraktes mer som en vare, hvis produksjon og distribusjon bør reguleres av tilbud og etterspørsel, og hvor statsfinansieringen – som ved helseforetakene – egentlig bare tolereres i den grad det innholdsmessige styres av markedet.

Også innenfor Akademia finnes det røster som gjerne gir slipp på moderne differensieringsgevinster og som hyller kommersialisering og privatisering. D. Apollon (ved Senter for humanistisk informasjonsteknologi, HIT-sentret, Universitetet i Bergen) finner det f.eks. positivt at «det tidligere strenge skillet mellom den 'offentlige' og den 'kommersielle' sfæren blir erstattet av mer komplekse kontaktflater». «Sektortenkningen er i ferd med å opphøre», noe som betyr «større frihet og makt til enkeltindividet». Eliter, eksperter og autoriteter har nå dårlige fremtidsutsikter. For «i det senmoderne samfunnet har både kultur, fritid og kunnskapsformidling blitt markedsstyrt», så «i dag får individet mer og mer makt til egne disposisjoner...».¹⁰ Akk ja, kundens frihet i supermarkedet – det er omtrent som den nærliggende oppfatning hos barn, at det er bedre (friere) å bli oppdratt av Coca Cola Company enn av sine egne foreldre (som *bryr seg*).¹¹ Den utrettelig A. Tjeldvoll må også nevnes. Rune Slagstads treffende kommentar til ham fortjener å gjentas: «Tjeldvoll regner med en gradvis omforming av det klassiske universitet til serviceuniversitet: 'I en stadig økende grad vil administrasjonen bestemme hvilke ressurser professorene skal disponere. En ny modell avtegner seg: det komplette serviceuniversitet. Her vil administrasjon og ledelse ha full kontroll over lærerstabens totale arbeidskraft, inklusiv deres forskningsvirksomhet' (Tjeldvoll). Serviceuniversitetet beror rett og slett på at en gjør en forretningsidé ut av det kritikere har ment var et hovedproblem: de økonomiske nyttekriterier blir de faglig styrende kriterier».¹²

Det kan se ut til at tosidigheten bourgeois – citoyen er i ferd med å forsvinne. Ikke på den måten at den private aktør (le bourgeois) og le citoyen (det politiske løveskinn) nå oppheves i «det virkelige individuelle menneske» slik Marx så for seg, anarkistisk og i en viss tvetydig forstand «utopisk», men snarere ved at den politiske borger forsvinner og at denne kategorien mer og mer blir uforståelig. Samfunnet reduseres til et samfunn av (rasjonelle)

aktører «som betrakter andre mennesker som middel, nedverdiger seg selv til å være middel og blir kasteball for fremmede makter» (Marx, op.cit., s. 64) Samtidig usynliggjøres dette av økonomistisk, liberalistisk ideologi som ikke har plass eller øye for samfunnet i den politiske tenkningen: «there is no such thing as society». Og staten som borgernes, vårt, organ mistes av syne. Staten fremtrer for liberalisten helst som en irriterende privilegert aktør, som først og fremst leverer tjenester (til fortrensel for private leverandører). Og vi selv stiliseres som kunder, klienter. Det *ideologiske* ligger her ikke i at dette perspektiv eller samfunnsbilde fremholdes med stor kraft, men i en form for absoluttering, en usynliggjøring av andre perspektiver. Alt plasseres under økonomiske kategorier, sml. «public choice»-teorien om offentlig forvaltning, «management by objectives» (MBO), «new public management» etc. Det finnes intet alternativ (TINA). For 40 år siden virket denne endimensjonalitet provoserende. Men i dag?

Evaluering, internasjonalisering mm.

Det bedriftsøkonomiske perspektiv tvinger seg frem overalt med stor kraft. BI-vokabularet har invadert også universitetet. Og den ulidelige jargongen¹³ går hånd i hånd med en økonomi- og ledelsesterminologi som suggererer hva som er viktig: «styring og ledelse», «profesjonelle ledere», «nærmeste overordnede» (tjenestevei), styringsrett, kvalitetssikring og kvalitetskontroll, «kunder», «gjennomstrømningshastighet», «evaluering», «internasjonalisering» osv. osv. Det som forsvinner ut av fokus, er fagene, forskerne og deres anliggende: erkjennelse og det mulige egne bidrag til denne. Dette innbefatter helt vesentlig også kommunikasjonen, diskusjonen og utvekslingen av synspunkter, argumenter og «funn» med fagfeller – i prinsippet fritt og ubegrenset (ikke minst geografisk) – samt forholdet til studenter i undervisning.

Samtidig som denne substansen forsvinner ut av syne, dukker «byråkratiske» forfallsformer opp. Ofte arter blindheten for det faglige og saklige seg som oppdagelsen av store hull i styrings- og kontrollapparatet. Man mister (formidlings)enheten av forskning og undervisning av syne, og oppdager behovet for bedre lærer/student-kontakt og tettere oppfølging av studentene. Den rollen universitetet har hatt i å utdanne gode lærere, lektorer osv. glemmes, i stedet kommer mas om formidling i form av pressekontakt og popularisering. Det overses at vitenskapens praksis grunnleggende er organisert skeptisisme, en fortløpende og uopphørlig gjensidig kritikk, etterprøving, evidens- og argumentvurdering blant fagfeller. Til gjengjeld oppdager man store mangler mht. «kvalitetssikring» og «evaluering». Det må gjentas: Universitetets virksomhet, forskning og undervisning, er først og sist en enhet av forskning og kritikk, av undervisning og evaluering, i et prinsipielt universelt kritisk og selvkritisk kollegium. I denne forstand er den integrerte evaluering selve livselementet for akademien.¹⁴

Samtidig som eksamenene (sensorordningene) forringes og den vitenskapelige kritikkens eller evalueringens sentrale rolle mistes av syne, utvikles måleverktøy slik at man skal kunne «evaluere». Evalueringen søkes flyttet «opp» til et administrativt plan. Og jakten på metoder og måleverktøy som kan brukes på dette nivået: indikatorer, kriterier, formelt anvendbare rutiner etc. intensiveres. Ja, de herskende tanker forlanger rett og slett at mer og mer måles med produksjonsbedriften som målestokk. (Sml. nedenfor om klagene over dårlig lederskap ved universitetene.)

Ikke mindre påfallende er oppdagelsen av hvor viktig det er med «internasjonalisering». Tradisjonelt har jo fagene som en selvfølge hatt en internasjonal eksistensform, med hver sin «forskningsfront» og sitt prinsipielt verdensomspennende rom for kritisk kooperasjon i utviklingen av faget. Argumentenes, hypotesenes, tankenes, vitenskapenes prinsipielle, fortløpende og ubegrensede utsatthet for motargument, overprøving, kritisk fortolkning, revurdering osv. er en selvfølge. Å ville skjermes seg, avgrense seg provinsielt, beskytte seg med annet enn bedre saklige (mot)argumenter, er dødelig. Så hvilken forsker kunne være mot internasjonalisering? Og ganske naivt har vi da akseptert «internasjonalisering» som «målsetting», etter at det for 10-20 år siden ble lansert som en slags nyhet i universitetspolitikken (selv om vi stusset over tendensen til å gjøre selvfølgeligheter til slagord og «visjoner»). Men så viser det seg da, etter hvert, at vi er blitt lurte: Det som menes er simpelthen etableringen av et internasjonalt marked for tjenester («services») av typen «undervisning» på universitetssektoren. Vi har så å si beveget oss fra C, U og D i Mertons CUDOS til S-en i GATS (General Agreement on Trades in Services).

Tidligere prorektor i Bergen, Rune Nilsen, skriver i lederen til «University of Bergen, International Magazine 2003» under tittelen «Internationalisation is a cornerstone»: «Kunnskap er et offentlig gode, og universitetene har et viktig ansvar i kunnskapsstyring både lokalt og globalt. Kunnskap er i økende grad en internasjonal vare, så internasjonalisering og globale perspektiver er derfor av sentral betydning for Universitetet i Bergen.»

«Styring» av forskning og akademisk frihet

Med tilpasningen til det økonomistiske paradigmet kommer også sentrale begreper fra den akademiske verden under trykk. Begreper som «akademisk frihet», «kvalitet» og «styring» kommer i et nytt lys. Under Humboldt-universitetets idealer var akademisk frihet assosiert med kollegial styring, med organer ledet av primus inter pares, og med tradisjonelt og/eller demokratisk, kommunikativt etablerte retter og plikter («regelstyring»). Under det nye regimet gjelder målstyring (MBO), NPM, indeks- og incentivstyring. Sakkunnskapen i styringen av forskning og rekruttering nedtones, mer overlates til administrative måleinstrumenter og underordning under politisk planlagte store programmer. Det nye regimet betyr mindre styring av forskning

(og rekrutteringen) fra de vitenskapeliges side, mer store prosjekter med doktorander som (uselvstendige) «assistenter», mer «incentiver» og generelt mer styring gjennom næringspolitikk og administrasjon.

Bård Smedsrød berører denne problematikken i sin kronikk «Grunnforskningen må vernes om!» Han peker på hvordan byråkrater nå foreskriver «ytterligere styring ovenfra i form av satsningsområder, tematisk forskning etc., for å samle forskere til å jobbe mot bestemte mål. Dette ville fungert i en bedrift, der målet er økt effektivitet og profitt. Men faktum er at disse tiltakene vil svekke den frie grunnforskningen ytterligere. Vi må nå sette inn tiltak for å verne om den frie grunnforskningen ved universitetene».¹⁵

At grunnforskningen rammes er én ting. En annen ting er at denne tilstanden kan være kontraproduktiv og på svært uheldig vis konserverende, ja direkte kritikkiendtlig. Man må få plass innenfor rammeprogrammet før man kan komme til orde, og for å få til det, må man først studere hvordan en søknad skal skrives – et svært arbeid. Der det før var vanlig å håpe på et godt ettermæle, kommer nå et tidkrevende arbeid med å liste opp et imponerende «formæle». Men etter alle disse tilpasningsøvelsene med utbrodering av planer og prosjekter kan mye av energien allerede være forbrukt. (Det var ikke uten grunn Walter Benjamin og Adorno advarte skribenter mot å fortelle om ting under arbeid!) De svære programmene nærmer seg dessuten i kraft av selve størrelsen bestillingsforskning. Når man leser beskrivelsen av programmet, ser man hva som ønskes. Prosjektene som det søkes om midler til, skal egentlig bare fylle inn tallene og argumentene.

I en rapport fra Norges forskningsråd formuleres en del svært fornuftige ting om universitetenes skjebne. Etter at de Humboldtske idealer i svært lang tid hadde vært underforstått som en selvfølge, hvor både den akademiske autonomien og statlig finansiering ble tatt for gitt, skjedde mot slutten av 1900-tallet noe.

«Denne rammen ... ble grunnleggende forandret ... i løpet av 1970-tallet. Margaret Thatcher ledet angrepene mot det som ble beskrevet som forsteinete og kostbare læresteder avskjermet fra det øvrige samfunnet. ... I løpet av et par tiår har det foregått en forskyvning mot nye idealer som i mindre grad betoner autonomi, men mer løfter fram betydningen av et bedriftsøkonomisk tankesett. Lærdom som merittering for akademisk lederskap erstattes med entreprenørkompetanse som er anvendelig for å selge akademisk kunnskap til et marked – i stand til og villig til å betale for den. / Ironien i denne utviklingen er at staten og politikken kom tilbake som finansieringskilde gjennom bakdøren, *men nå ikke som garant for autonomi og kritisk tenkning, men som kjøpere av svar på det statens representanter selv anså som sentrale forskningsspørsmål*. Bestilt forskning eller oppdragsforskning har ekspandert, men uten at risikoen for at den akademiske forskningen kun leverer de svar som forventes, er blitt problematisert. Et ekstremt tilfelle av denne utviklingen er

forskningen innenfor de rammeprogrammene som EU betaler. I stedet for at forskere har et selvdefinert problem for hvilket de søker midler, slik malen i høyere grad er for de nasjonale forskningsrådene, så tilbys forskerne i rammeprogrammene å legge inn anbud på nøye avgrensede forskningsområder av politisk relevans. For å vinne fram i den harde konkurransen kreves det detaljerte forskningsplaner med så spesifiserte angivelser av 'arbeidspakker' ('work packages') og milepæler, at rom for intellektuelle overraskelser knapt finnes. EU-modellen minner ... om arkitektkonkurranser ... *Forskningen blir i hovedsak bekreftende.*¹⁶

Med nedtoningen av sakkunnskap og forskerethos i styringen av universitetene følger naturligvis også mer kvalitetssikring og ytre kontroll, rapportering, NOKUT osv. Tilliten mellom universitetet og publikum, eller «kontrakten» mellom universitet og samfunn skades – så «tiltak» kan vel forventes for å rette på dette. Men bedriftsmodellen + «tiltak» kan ikke løse problemet all den stund bedriftsmodellen i alt vesentlig er selve problemet. I sin vektige kommentar til Mjøsutvalgets reformforslag viser Johan P. Olsen hva det her dreier seg om, og betydningen av den tradisjonelle kontrakten mellom vitenskap og samfunn:

«Den akademiske friheten og det kollegiale selvstyret er det moderne, forskningsbaserte universitetets konstituerende prinsipp. Styringsorganene, med et akademisk kollegium og en rektor valgt av og blant de ansatte som øverste organ, er en *hjelpesstruktur* for den faglige virksomheten. Den prinsipielle begrunnelsen for selvstyret er at institusjonen tjener samfunnet best gjennom sin autonomi. Demokratiet er helt avhengig av objektiv kunnskap. Kritisk rasjonalitet, med systematisk søking etter sannhet og sikring av faglig kvalitet, fungerer best på en viss avstand fra politiske- og andre maktsentra. Fordi universitetet har streng kvalitetskontroll i sin rekruttering, og fordi nykommere vil bli sosialisert til vitenskapens normer og roller, er behovet for ytre styring og kontroll lite. Fornylse sikres gjennom den sterke indre dynamikken som ligger i vitenskapelige disipliner og forskernes internasjonale samarbeid og konkurranse».¹⁷ (s. 2)

Olsen fremholder også at «det akademiske selvstyret er en del av en større demokratisk-konstitusjonell samfunnsorden». (loc. cit.)

Moderne ledelsesprinsipper, togene som går og helhetsperspektivets betydning

Ved siden av Humboldtuniversitetets vekt på fri forskning og grunnforskning, offentlighet, enhet av forskning og undervisning, og prinsipper som Lehr- og Lernfreiheit, så kan særlig to ledestjerner for universitetsledelsen trekkes frem. Den ene er ideen om en form for selvforvaltning eller *faglig styre*. Strukturen er rettet inn mot *kollegialt styre*. De faglige enhetene, instituttene, ledes av fagpersoner som har autoritet og legitimitet blant de viten-

skapelige (og her burde man – og kunne man også tidligere – telle studentene med; også de er «kolleger» i den forstand at de interesserer seg for faget og dets ve og vel); instituttlederne utgjør fakultetsråd som velger sin dekanus som *primus inter pares*. Dekanene utgjør *det akademiske kollegium* som er universitetets øverste organ. Rektor velges så som den fremste av dette kollegium av likemenn (evt. direkte blant de vitenskapelige). Den andre ledestjernen er tanken om et universitet orientert mot erkjennelse av virkeligheten (å la den komme til orde) og ideen om forskningens frihet som mest mulig åpning for den saklige tvangen fra virkeligheten; om man vil: et universitet for opplysning og danning av opplysere. Det er også en nær sammenheng mellom disse to pilarene. Styringsstrukturens poeng er nettopp å støtte opp under de kollegiale forhold og akademisk frihet som åpning for virkelighetens saksvang, med administrasjonen som hjelpeapparat for forskning og undervisning.

Det akademiske kollegium er nå historie. Universitetsinstitusjonen er kjørt inn på et ganske annet spor. Sterke krefter uten særlig sjenerende motforestillinger setter markedstilpasning i høysetet (og bekymrer seg hovedsakelig for de trusler mot forskningens frihet som måtte komme fra politisk-etisk og demokratisk hold). I stedet for kravet om å sette *fagets tarv* og erkjennelsesgjenstanden først, får vi nå høre at det det gjelder, er å følge med, man må ikke komme for sent. Det gjentas og gjentas nærmest refrengaktig: *Her går nå utviklingen med rivende fart; her går togene i rask rekkefølge. Her gjelder det å forholde seg til utviklingen.*¹⁸ Anklager om bakstreveri og konservativisme høres overalt. En sentral aktør ved NTNU uttaler: «Utviklingen kan vi like eller ikke like, ... men det er nå slik at noen tog går – og vi klarer ikke å stoppe dem.»

- «Hva tenker du på?»

- «Dereguleringen av samfunnet for eksempel.» (Strategidirektør Gunnar Sand SINTEF, i intervju med Karen Anne Okstad, *Universitetsavisa* 4.11.1999)

I intervjuet betrakter Sand også universitetsloven som en uheldig bremse på fleksibilitet og tilpasning: «Universitetet i dag har et problem med hensyn til styringsmodellen. Det er en universitetslov som legger opp til en kolossal detaljstyring. Dette fører for eksempel til *en tidkrevende tilsettingsprosess når professorer skal ansettes. De beste folkene har ikke tid til å vente på et professorat.* NTNU taper slik i konkurranse med bedrifter og andre utdannings- og forskningsinstitusjoner.» Sand tror heller ikke det er «lurt» med bare to eksterne i Kollegiet. Eksterne representanter er viktig for en sterk ledelse «som har til oppgave å ivareta helhetsperspektivet, og som har fullmakt til å gjøre det som er lurt».

- (K.A. Okstad:) «Gjøre det som er lurt?»

- «Det vil være å ta beslutninger som gjør at universitetet forholder seg til utviklingen.»

Slik taler de nye BI-fiserte luringer og kortsiktige administratorer. Da klinger tidligere rektor ved universitetet i Oslo, Bjarne Waaler, ganske annerledes: «Universitetenes ansettelsesprosedyrer hånes ofte, fordi de tar slik tid i all sin granskning av søkerens produkter og potensial. Men prosessene sikter tross alt mot noe som er universitetenes være eller ikke være: å finne og å velge de potensielt gode forskere og lærere, de beste som er å se, talentfulle nok til å holde forskningsflammene brennende med egen olje».¹⁹ Denne omstendeligheten har nær sammenheng med det som har vært universitetenes styrke i konkurransen om de beste: Tillit og frihet.

Dette må ikke forskusles! Vi må ikke som Sand og likesinnete kortsiktig gi slipp på det som er og har vært universitetets *eneste*, men enorme fortrinn: Lære og lærefrihet, frihet til å drive vitenskap, og sikkerhet (tenure); alt dette man ikke har som ansatt i forskningsavdelingen selv i de raueste bedrifter eller konserner (som uansett gir oss paradigmet for *ikke* fri forskning). Kanskje har vi her å gjøre med noe som er usynlig eller utematisert – fordi det tas som en selvfølge – men som nå settes på spill. Heller ikke å forglemme er naturligvis at raskere og mer lemfeldige ansettelsesprosedyrer nødvendigvis vil bety at makt og innflytelse føres bort fra de faglig kompetente til administrasjonen og «direktørene».

I Humboldtuniversitetets tid var det akademiske kollegium stilisert som en instans med en form for «filosofisk» overblikk. Der er det nå oppstått et tomrom – som fylles av eksterne representanter: Det må, som direktør Sand formulerer, «et sterkt styre og ledelse til, som har til oppgave å ivareta helhetsperspektivet».²⁰ I stedet for stabs- og støttefunksjoner med instituttsekretærer, fakultetssekretærer osv. får vi et direktørsjikt som i samarbeid med «eksterne» samfunnsrepresentanter (av typen Karl Glad og Christian Thommesen) skal overvåke og kontrollere at samfunnets bevilgninger blir effektivt anvendt. Sågar nye fag «management of knowledge» o.l. oppstår i sammenheng med dette.

Det som svekkes er idealet om at virkeligheten skal styre vitenskapen, og da ikke den sosiale markedsrealiteten eller rene maktpolitiske realiteter,²¹ men virkeligheten som forskningens gjenstand, og at forskerne må ha mest mulig frihet fra «realitetenes» krav for best mulig å kunne følge opp, metodisk og systematisk, hva gjenstanden saklig sett krever. Samtidig undergraves tilliten til at universitetets forskere og lærere følger sitt faglige og saklige oppdrag: å dyrke og fremme sin vitenskap og undervisning, å avdekke virkeligheten, til beste for alle. Det institueres en mistillit som fort kan føre til en selvpoppfyllende ond sirkel: forskningens frihet behandles i realiteten som at bukken tillates å passe havresekken. De vitenskapeliges synspunkter på universitetets virksomhet og viktig og uviktig i fagutviklingsperspektiv stiliseres som suspekt egeninteresse, som mer passende burde komme til uttrykk gjennom «arbeidstakersidens» fagforeninger.²²

Målstyring – og ny tale om akademisk frihet

Der vi før hadde understøttelse av det akademiske selvstyre og den vitenskapelige, kooperative strid som en universitetspolitisk hovedpremiss, der overtar nå foretakets logikk. Sentralt medlem av Styret ved NTNU (1999) Dag Flaa skriver i *Adresseavisens* kronikk 25.10.1999: Skjerpet kamp om ressurser «fører til økt krav til kvalitet, effektivitet og fleksibilitet. Kravet forsterkes av et økende og konkurransedrivende samkvem over landegrensene». Ved universitetene «kan det sikkert hentes ut store effektivitetsgevinster som kunne gi et betydelig faglig kvalitetsløft, dersom de ble drevet etter moderne ledelses- og styringsprinsipper». Flaa ønsker seg «målstyring i stedet for regelstyring, slik det i stor grad er idag. Ansvar for drift og utvikling legges til et styre med betydelig ekstern representasjon. Rektor oppnevnes av styret. Statsråd Lilletuns forslag om å innføre en forsøksparagraf i gjeldende universitetslov er i denne sammenheng et positivt signal».

Da er det ikke overraskende at Flaa også mener at «innholdet i begrepet 'akademisk frihet' må endres ... Den tid da enhver kan sysle med sin lille forskning, nærmer seg raskt slutten». Så er det sagt: det nærmer seg slutten for den *frie* forskning (og dens mulighetsbetingelser), nemlig den forskning som kunne utføres med basis i grunnbevilgningen: lønn, annuum, samt institusjonens infrastruktur, så som blyant og papir, biblioteker, kontorhjelp o.l.; uten «å slite for meget i søknad og bønn» som Bjarne Waaler formulerer det (i Wyller, op.cit. s. 191). Men denne tid er altså snart forbi. Mye forskning er rett og slett for krevende mht. finansiering til at den kan være fri i tradisjonell forstand. Man må sanke sammen midler fra diverse sponsorer, kommersielt interesserte og andre «brukere». Den frie forskning nærmer seg slutten. Er der noen sorg å spore? Å jo,²³ men blant de eksterne representanter i universitetsstyret er altså holdningen – logisk nok – at «innholdet i begrepet 'akademisk frihet' må endres».

Målstyring (MBO, eller oppdatert: NPM) var ellers et av de siste temaer Hans Skjervheim tok opp og vendte seg kritisk mot. MBOs poeng er enkelt og i aller beste samsvar med teorien om rasjonelle valg og aktørmodellen innen økonomisk teori generelt: Sosiale organisasjoner styres ved at det formuleres målsettinger for organisasjonen som i tilstrekkelig grad kan konkretiseres og måles (ved indikatorer e.l.) og at man så jevnlig foretar slike målinger av (graden av) resultatoppnåelse og korrigerer styringen og kursen (med incentiver, omdisponeringer, omorganiseringer etc.) ut ifra dette. Alternativet regelstyring, og mer generelt den tilnærming som var bestemmende for den Humboldtske ethos, er knyttet til den type selvbeherskelse som består i å forsøke å handle ut ifra normer og prinsipper som man identifiserer seg med. Nettopp den slags holdninger som nå bekjempes på bred front, med krav om at man følger med og ikke kommer for sent til toget.

Kravet om «modernisering» av den måten universitetene har vært ledet på, reises også av *Adresseavisen* – for egen regning – den 5.10.2004 under

tittelen «Dårlig ledelse av universitetene»: «Universitetene rapporterer om det som kan uttrykkes i tall, for eksempel antall studenter, studiepoeng eller eksamener. Men de har ikke greid å utvikle systemer som måler kvaliteten på forskning og undervisning. ... Ved NTNU manglet en ... stillingsinstrukser for de faglige lederne ... Et gjennomgående trekk når det gjelder styringen av universitetene er at møter, kulturer og dialog er ... viktigere enn det som er formelt fastlagt.» I riksrevisjonens kritikk av universitetene²⁴ finner vi det samme. Kristian Gundersen (kandidat ved rektorvalget ved UiO 2005) kommenterte denne kritikken særdeles treffende (i *Dagbladet* 1. juli 2005, Debatt):

«Riksrevisjonen nøyer seg ikke med å kreve at deres egen styringsideologi skal gjennomføres, de karakteriserer også den vi har: 'Uformell styring gjennom kultur, tradisjon og dialog er framtreddende.' Man er bekymret for at disse 'svakhetene i universitetenes interne styrings-systemer bidrar til en svekket overordnet styring'. For meg er uformell styring et kjennetegn ved alle de kunnskapsorienterte eller kreative virksomheter jeg kjenner. Jeg vil heller ikke kunne ta ansvar for driften av et universitet som ikke styres av 'kultur, tradisjon og dialog'. Det er nettopp slike verdier som tross ufullkommenheter har gjort universitetsmodellen fruktbar for samfunnet – hittil.»

Riksrevisjonen tar ikke hensyn til universitetsinstitusjonens egenart. Som Gundersen fremhever, så ser det heller ut til at «en styringsideologi skal ... bestemme virksomheten, det er ikke virksomhetens art som skal bestemme styringsmåten». Universitetets ethos forankret i «kultur, tradisjon og dialog» søkes fjernet, for å kunne erstattes med et mer firkantet hjul. Der kulturen og tradisjonen har plassert CUDOS, i hjertet og hjernen på universitetsfolk, der skal nå noe annet implanteres, nemlig VISJONEN, og det ved hjelp av PR-firmaer og konsulenter: «Visjonen skal blinke som et fyrtårn der fremme og gjøre det helt klart hvor vi skal. Visjonen skal sitte, både i hjertet og hjernen på folk.» (Fra reklamebyrået Dinamos «kommunikasjonsplattform» for Universitetet i Oslo, sitert etter K. Gundersen 1.7.2005.) Med allusjon til Haavamaal kunne man si: Når VISJONEN går inn, går CUDOS ut.

Foretaksmodellens frihet

De nevnte (Sand, Flaa, osv.) er bare noen få stemmer i koret. Det er ingen mangel på over- og understemmer. Konsernsjef i ABB, Øivind Lund skriver i *Aftenpostens* kronikk 11.11.1999: «En bedrift som skal klare seg i den knallharde internasjonale konkurransen fremover, må på en eller annen måte være partner med de største og beste.» «De mest interessante områder må prioriteres, og områder hvor det ikke er mulig å bli best, må nedprioriteres eller velges bort.» Billedtekst: «De høyere utdanningsinstitusjonene risikerer å underminere seg selv, hvis de ikke følger med.» Men hva som er «størst» og «best» er ikke så lett å vite, og fri forskning er ikke minst utvikling av

målestokker for slikt. Konsekvensen av hans forslag blir vel helst mer monokulturer og mangfoldforringelse.

Trykket er massivt – i en situasjon som ikke er uten ironi. De nye liberalister og frihetsforkjempere fremstår på en måte som en vulgær-marxistisk parodi: Der Marx måtte innse at det han kaller *basis*: produksjon og økonomi (produktivkrefter, produksjons- og markedsforhold) bestemmer overbygningsfenomenene, de åndelige ting, der setter Flaa et co. dette opp som et *mål* for vår (avmektiggjorte) politikk. Der Marx' materialisme var kritisk, er dagens toneangivende materialister affirmative.

Ja, det er grunn til uro. Men det er ikke først og fremst «universitetsdemokratiet» vi bør være bekymret for. Med dette slagordet beveger man seg lett over på motpartens hjemmebane og vil få høre at bedriftsdemokrati er vel og bra, og vi aksepterer at fagforeningene har sitt å si, men først og fremst trengs en ansvarlig ledelse. Og hvorfor skal universitetet stå i en særstilling, med skjermete arbeidsplasser og særfordeler? La markedet avgjøre hva som har livets rett! – Med uforsiktig snakk om demokrati kan vi fort komme til å invitere bedriftsmodellen inn i stua, med markedstilpasning, fleksibilitet, utkontraktering, konkurranseutsetting, benchmarking og branding. Da kan de klassiske ordningene, som baserer seg på *kollegialitet* og «Det akademiske kollegium» etter hvert bli nokså uforståelige.

Vi må snarere fremheve det *spesielle* ved universitetene og ikke understreke en analogi med kommersielle bedrifter og foretak. I foretaksperspektivet stemmer jo det som eksterne representanter i NTNUs styre (bl.a. Chr. Thomessen) ga uttrykk for i anledning vedtaket om ny struktur 18.2.2003: Ledere med lojalitet nedover! Det skulle ta seg ut! Hva slags bedrift skulle det være!?! – Men foretaksperspektivet er villedende. Det som det dreier seg om, er «hva som tjener Saken» – der «saken» i universitetets tilfelle er å forstå realiteten og hvordan dette gjennom pleie, kritikk og utvikling av de faglige tradisjoner best kan skje. Universitetets «sak» er ikke dogmatisk fastlagt som et krav til «avkastning» eller «driftsresultat», eller et bestemt samfunnssyn. Og det betyr at foretaksmodellens skille mellom det «faglige» personale og en «ledelse» («styre», daglig ledelse mm.) som fastlegger mål og strategier, som fagpersonene så som midler settes inn for å realisere, er malplassert og ikke i samsvar med sakens natur. I et universitet må den administrative ledelsen være integrert i den faglige.

Et interessant apropos til bedriftsmodellen og dens utakt med Humboldt-universitetets rester har vi sett ved NTNU (fra 2005 og fremover) i form av en konflikt ved Avdeling for sosialpsykologi. Affæren er illustrerende, også for hvordan universitetet vanskelig kan stiliseres som «bedrift». I denne konflikten lyktes det den ene part (i kraft av å være kommandopost i linjen) å utvirke at den andre part ble ilagt «tjenstlig tilrettevisning» etter svært tvilsom saksbehandling (iflg. Sivilombudsmannen), men med ubrytelig lojalitet i linjen. I denne situasjonen ble det tydelig hvordan den nye styrings-

strukturen, med ansatte ledere og lydighet oppover, autoritet nedover, kommer i konflikt med den *kollegiale* omgang «inter pares» og de kollegiale fora (også for konflikter) som var en del av universitetets fundament. I NTNU-konflikten oppdaget man plutselig at tidligere kolleger – som i denne egenskap var medlem av «Forskerforbundet» – nå i samsvar med bedriftsmodellen var plassert på hver sin side av bordet, som «ledelse» med «styringsrett» og som underordnede arbeidstakere. Forskerforbundet viste seg da også ute av stand til å ivareta de tilrettevistes interesser og rettigheter (spesielt retten til kontradiksjon). I dramatisk utakt med bedriftsmodellen hadde den kollegiale tradisjon ved universitetet plassert partene i samme fagforening, slik at Forskerforbundet også representerte «ledelsens» side i konflikten!

Vi skjønner naturligvis hvilken forkjært slutning som kan, og sannsynligvis vil, bli trukket av dette: Bedriftsmodellen er ikke gjennomført i tilstrekkelig grad, universitetet må ta igjen det forsømte og sørge for at «ledelse» og «underordnede» ivaretas av ulike fagforeninger, slik det ellers er en selvfølge i næringslivet.

Ved siden av det kollegiale styre, eller det som like til det siste i det minste har latt seg «stilisere» som et faglig styre, er det *forskningens frihet* det er mest grunn til å være bekymret for. Den trues kanskje ikke lenger på samme måte som i riktig gamle dager av etisk ordensvern og formyndere som forvalter den rette lære. Og friheten er nok heller ikke først og fremst et spørsmål om «demokrati på arbeidsplassen», men snarere om kollegialitet og beskyttelse mot oppsigelse eller sanksjoner hvis man ikke er relevant nok, sjenerer sponsorer, får for få private oppdrag (for lite ekstern finansiering²⁵) e.l. Trusselen kommer idag først og fremst fra markedets krav og oppdrags-giveres/ kjøperes bestillinger og ønsker.

Coda

Decennier med nyliberal globalisering og «sosialisme» à la Tony Blair, herunder dereguleringen av finansmarkedene, har ført til frislepp av serielle prosesser av stort og ødeleggende omfang. Noam Chomsky beskriver situasjonen godt: «(E)ven in the rich countries democracy is under attack by virtue of the shift of decision-making power from governments, which may be partially responsive to the public, to private tyrannies, which have no such defects. Cynical slogans such as 'trust the people' or 'minimize the state' do not, under current circumstances, call for increasing popular control».²⁶ I denne situasjonen er ikke bare skillet mellom de som betrakter utviklingen som uunngåelig og de som ikke gjør det viktig. Like viktig er nok skillet innenfor den første kategorien mellom de som egentlig beklager (men ser seg nødt) og de som – mer og mindre høylydt – jubler; mellom de som sørger og de som iklær tapet av politisk, offentlig, kollektiv, *demokratisk* makt

eufemismer som «reformkurs», «modernisering», «mer makt til individet». Hos de siste er henvisningen til konkurransen og konkurranseevnen mer og mindre hørbart ledsaget av en prinsipiell lovsang til den sterkeste rett; hos de første er tonefallet snarere «vi ville helst ha sluppet», vi skulle gjerne ha bremsset, men det er dessverre umulig fordi «de andre», konkurrentene, allerede ... osv. Kort sagt, i det *refreng* vi stadig hører går det et viktig skille mellom dem som egentlig beklager og de som i realiteten ønsker tapet av kollektiv makt og positiv frihet velkommen, mellom de uvillige/rådville og medløperiets ideologer.

NOTER

- 1) I en viss forstand er dette ikke utypisk for de vestlige «utviklede» land. Men i et litt mindre perspektiv (med større oppløsning) kan det se litt annerledes ut. Ser vi på Preussen/Tyskland på 1800-tallet – og senere – er kanskje ikke demokratiutvikling det som faller en inn først, men kanskje heller «macht-gestützte Innerlichkeit» (Thomas Mann) og «tyske mandariner». Sml. f.eks. Fritz Ringer, *Die Gelehrten: der Niedergang der deutschen Mandarine 1890-1933*, Stuttgart, Clett Cotta 1983. Det overordnede er her likevel det Habermas poengterer i essayet «Universitetets idé – læreprosesser»: «(D)en vitenskapelige virksomhetens normer ... inngår uttrykkelig i den kommunikative rasjonalitet som moderne samfunn, altså samfunn som er åpne og uten forbilder, må forstå seg selv ved hjelp av.» (Se J. Habermas, *Kraften i de bedre argumenter*, Oslo, Ad Notam Gyldendal 1999, s. 133f.) En komponent i Humboldtuniversitetet knyttet til dette, er også de sammenhenger Martin Seel trekker frem i sitt essay «Die Universität – ein Ort intellektueller Praxis?» (i *Neue Rundschau*, Heft 2, 2008) mellom universitetet som «republikk» eller «Verband», den «interne» universitetsoffentligheten i sitt forhold til den «eksterne», og «nytteparadokset».
- 2) Problemet er naturligvis ikke trivielt og stadig aktuelt. Under World Social Forum i Paris 2003 fremkom således krav om at «publikum» skulle bestemme forskningsoppgaver og -mål. Men denne i og for seg plausible tanken om at «folket» demokratisk skal bestemme forskningens retning og oppgaver, og at forskerne så kommer inn for å utføre de pålagte oppgaver, er likevel forfeilet. Folket kan ikke på denne måten oppdra oppdragerne. Like lite som det kan fortelle forfatterne hva de skal skrive. Her kommer både «markedet» og «folket» til kort.
- 3) Se Dag Østerberg, *Den sosiale realitet*, Sosiologisk ordbok 2001, Oslo, s. 120.
- 4) NTNUs studentorgan «Under Dusken» (sept./okt. 2007) lar Celina Middelfart – «kåret til en av Norges dyktigste ledere» – mene at «en indre overbevisning er nøkkelen til suksess». Her er naturligvis problemet – som hos Pascal – hvordan man skal «komme til troen». Pascal har som vi vet et slags svar: «go through the movements», så kommer troen etter hvert. Men det hjelper neppe UDs lesere.
- 5) Sml. Hamsuns svar på spørsmålet «Hva er fremskritt?»: «At vi kan kjøre fortere på veiene? Nei. Fremskritt det er legemets nødvendige hvile og sjelens nødvendige ro. Fremskritt det er menneskets trivsel.» Skjønt Hamsuns ironi burde kanskje skjerpes. Bilistene på parti med fremskrittet har kanskje ikke ment at det å kunne kjøre fortere på veiene i seg selv er så viktig. Fremskrittet ligger først og fremst i å kunne kjøre *fortere enn de andre*.

- 6) Titelen på innstillingen NOU:11 (2001) er instruktiv: «Fra innsikt til industri». Her har vel departementet hatt forholdet mellom grunnforskning og anvendelse/ nytte i tankene, men samtidig kommer – ufrivillig – en *historisk tendens* til uttrykk når det gjelder vitenskapens rolle: Fra kontemplasjon til kommers. Sml. Dag Klaveness' kronikk i *Apollon* nr. 3, 2001.
- 7) Se f.eks. K. Marx: *Verker i utvalg 1 (Filosofiske skrifter)*, Pax, Oslo 1970:78f.
- 8) **CUDOS** (gresk: berømmelse, stolthet). Dette står for: **K**ommunisme (communism): felleseiendommen erkjennelse blir ikke mindre av å deles. Vitenskapelige resultater er prinsipielt felles og tilgjengelig for alle fornuftsvesener. Man kan fortjene (og insistere på) *æren* for vitenskapelige ytelser, men man kan ikke forlange *eiendomsrett* til kunnskap og argumenter. Universalisme: Det finnes ingen ariske, jødiske, mannlige, kvinnelige osv. sannheter. Desinteressert – i hva resultatet kan brukes til, hvor mye man kan tjene på det, o.l. Man interesserer seg for saken for erkjennelsens egen skyld. Organisert Skeptisisme. (Organisert kritisk tenkning).
- 9) Norges forskningsråd inviterte til workshop (september 2003) om «Economy and the ownership of results» hvor det bl.a. ble belært om hvor viktig det er «to protect knowledge». Mest betegnende – og illevarslende – er kanskje at navnet på det prosjektet dette skjedde i regi av, var «ideal-ist»! (Se www.ideal-ist.net).
- 10) D. Apollon i intervju med Marit Eikemo, *UiB-Magasinet* nr. 2, 2000, s. 13f. Om tidligere strenge skiller som nå brytes ned, se også mine kommentarer til «hybridisering» i *NFT* (2006).
- 11) Egil Augedahl har et interessant apropos i et leserinnlegg («Okkupantene») i *Adresseavisen* 3.1.2002: «Jeg setter ikke pris på at pengemakten oppdrar barna mine. / I alt som er trender, fashion og fjerne forbilder, blir familie, venner og bekjente utydelige. Vi, de virkelige menneskene, som er et samfunn og en kultur, som bekymrer oss for etterslekten, som ikke har kyniske forhold til våre barn, som ikke skal utnytte dem og tjene penger på dem, vi som har omsorg for dem og vil dem vel, vi blir ubetydelige.»
- 12) Rune Slagstad, «Det nye service-universitet», *Klassekampen* 14.9.2002
- 13) Jeg griper i utklippbunken og fisker opp en prøve – fra presentasjonen av konferansen «Fra slavemarked til kunnskapsmarked» (NTNU 24.10.2001) hvor Francis D'Silva annonseres med avslutningsforedraget. Han presenteres slik: «F. D'Silva er Senior Partner og Alliance Manager for Accentures allianse med Microsoft. Francis har bred kunnskap om Human Performance teknologi (Samarbeid, kunnskapsforvaltning og læring) og Business Intelligence teknologi.» Det fremgår også av brosjyren at «(f)or å møte utfordringene har NTNU inngått en avtale med Dossier Solutions om utviklingen av ny programvare hvor studentene skal dokumentere og visualisere egen læring aktivt».
- 14) Her er ingen mangel på «konkurransetsetting». Men konkurransen i vitenskapene er ikke en konkurranse mellom organisasjoner, bedrifter, konserner eller andre markedsaktører, den er en strid innenfor fag eller *disipliner*, som strekker seg over alle universitetsgrenser, statsgrenser o.l. Konkurrentene er ikke økonomiske aktører, men fagfolk med argumenter; og arenaene er ikke «markeder» hvor leverandørers tjenester etterspørres, men *faglige fora* (som selvsagt må beskytte seg mot økonomiske interessers lobbying o.l.).
- 15) *Dagbladet* 3. jan. 2002.
- 16) *NFR* 2008; Evaluering av norsk historiefaglig forskning. Kap. 2: Historieforskning i forandring: utvalgets idealtypiske metaramme (s. 16–26). Sitatet her er fra s. 25, med mine kursiveringer.

- 17) Arena Working Papers 00/02, s.2. Olsen viser her til M. Polanyi, *The Republic of Science: Its political and economic theory*, *Minerva* 1 (1), s. 54-73.
- 18) Sml. Dag Flaa i sin kronikk i *Adresseavisen* 25.10.1999: «Man kan like det eller ikke, men man gjør klokt i å forholde seg til utviklingen som en realitet.» Og her er det naturligvis ikke fagenes utvikling saklig sett det er snakk om.
- 19) I E.A. Wyller (red.) (1991): *Universitetets idé gjennom tidene*, Universitetsforlaget 1991, s. 195.
- 20) Ironien i dette er betydelig. Det saklige motstykke til Sands helhetsperspektiv må vel helst være noe av det ex. phil. – og vitenskapsfilosofi – er ment å befordre: en form for selvrefleksjon og mulig koordinering av ulike perspektiver.
- 21) Om det siste forteller Ron Suskind en svært interessant (og skremmende) historie om sitt møte med en talsmann for Det hvite hus (Karl Rove?). Se Suskind: «Without a Doubt», *New York Times Magazine*, 17. okt. 2004. (Se også min kommentar i artikkelen «Kunnskap (om) natur og samfunn», NFT nr. 3, 2004, s. 198.)
- 22) Et slående eksempel fra snart 20 år siden var den behandling det var lagt opp til av «Innstilling fra et utvalg nedsatt av kultur- og vitenskapsdepartementet for å vurdere spørsmål om arbeidsvilkår for vitenskapelig personale ved universiteter og vitenskapelige høyskoler». De vitenskapelige, i egenskap av fagenes fremste bærere og beskyttere, var ikke – gjennom sine institutter – høringsinstanser. I 2003 var vi kommet et skritt videre. Da universitetsforskere protesterte mot utformingen av en særlov for universitetene (sml. opprop juli 2003) ble dette konstruert som et fagforeningsinitiativ. Chr. Thommessen kontret forskerinitiativet ved å «hudflette fagforeningene». G. Stene-Larsen fra NFR uttalte seg i UA (11.7.2003) om «Thommessen og fagforeningene» under tittelen «Forskningsrådet støtter Thommessen». – Professor Knut Holtan Sørensen ved NTNU har vel sagt det viktigste om gehalten i denne hudfletting: «(H)ele evalueringsopplegget var en skandale. – Hele prosessen med Norgesnettrådets evaluering var en parodi». (Se UA 8.7.2003.) Men selve stiliseringen av striden som en strid mellom fagforeningsinteresser og allmenninteressen er det alvorligste og vitner om hvordan eksterne representanter oppkaster seg til allmenninteressens forsvare. I dag er prosessen kommet enda litt lenger. Riksrevisjonens universitetspolitikk (se K. Gundersen nedenfor!) fikk gjennomslag ved UiO da universitetsdirektør Hanne Harlem i februar 2007 lyktes i å få kollegiet (enstemmig) med på ytterligere å sikre rom for målstyringsprinsipper og NPM.
- 23) Se f.eks. Martin Seels essay, «Lob der Einzelforschung (oder: Auszug aus einem Wörterbuch des universitären *juste milieu*)» i *Neue Rundschau*, Heft 2, 2006.
- 24) Innstilling nr. 119 (2004-2005) til Stortingets kontroll- og konstitusjonskomité vedrørende Riksrevisjonens undersøkelser av virksomhetsstyringen ved universitetene.
- 25) Om forholdet mellom «eksellens»-status og innhenting av «Dritt-Mittel» i Tyskland, se Richard Münch: *Die akademische Elite. Zur sozialen Konstruktion wissenschaftlicher Exzellenz*, Suhrkamp 2007. I artikkelform: *Zeit Online* <http://www.zeit.de/2007/40/Akademischer-Kapitalismus>.
- 26) N. Chomsky: A World Without War, WSF 2 Featured Talk, februar 2002.

